

Увод

Од јесени 2008. године постало је веома популарно говорити о светској финансијској кризи, кризи на међународним финансијским тржиштима, кризи светске економије, кризи националних економија и ефектима глобалне кризе на привреду појединих земаља, али се врло мало пажње посвећује суштинским узроцима кризе и њиховој темељној научној анализи. Углавном се дебате о кризи користе некад у политичке сврхе, некад у циљу скретања пажње са горућих проблема у националним економијама како би се криза неадекватно вођене економске политике свалила на утицај негативних екстерних фактора. Оправдање за погрешне потезе у домену националне економије налази се у „преливању“ светске финансијске кризе.

Кретања на међународним финансијским тржиштима и глобализација су кривци за то што је Србија ушла у фазу када се све више испољавају социјални проблеми, незапосленост, пад производње. А при томе се заборавља да се већ годинама не улаже у привреду, да се не инвестира у производњу из које се може обезбедити доходак за подмиривање потреба за личну и јавну потрошњу и за инвестиције.

У овом раду покушаћемо да сагледамо један од најважнијих узрока међународне финансијске кризе – коришћење долара као светског новца и потребу другачијег устројства на међународној монетарној и финансијској сцени. Криза на међународном финансијском тржишту има много узрока, али они најважнији ипак потичу из његовог најосетљивијег сегмента девизног тржишта. Основна улога међународног финансијског тржишта је успостављање веза између финансијских тржишта појединих земаља како би се омогућила плаћања која проистичу из међународне економске сарадње. У савременим условима промењена је економска снага националних привреда, па се заостравају мањкавости постојећег међународног монетарног система и намеће се потреба да и валуте источноевропских и азијских земаља заузму адекватно место на међународном финансијском тржишту.

Карактеристике финансијских тржишта и међународних финансијских тржишта

Финансијско тржиште је место на коме се сусрећу понуда и тражња за финансијским инструментима и субјекти који тргују финансијским инструментима (учесници на финансијским тржиштима). Национално финансијско тржиште обезбеђује услове за рационалну употребу финансијских средстава, али и свих фактора производње. Учесници на финансијском тржишту (а према ширем схватању учесници на финансијском тржишту нису само финансијске институције, него и актери привредног живота) који најефикасније користе све факторе производње привући ће највише финансијских средстава за своју активност, јер из те своје делатности могу обезбедити веће приходе власницима финансијских средстава (у виду камате, дивиденде или неког другог облика прихода). Основни елементи финансијског система су: 1. финансијска тржишта, 2. финансијски инструменти или финансијска актива (која представља синоним за финансијске инструменте) и 3. финансијске институције. Развијеност финансијског система мери се развијеношћу елемената финансијског система. Што су развијенији елементи финансијског система, то је и сâм систем развијенији. Развијени финансијски систем има развијено финансијско тржиште и постоји више развијених сегмената финансијског система. На развијеном финансијском тржишту тргује се већим бројем разноврсних финансијских инструмената и већи је број финансијских институција.

Финансијски систем састоји се из елемената који омогућавају несметан ток финансијских средстава у једној друштвено економској заједници. То је систем канала којима се врши трансфер финансијских средстава у привреду, између становништва и привредних субјеката, између штедних јединица и инвестиционих јединица. Карактеристике финансијских система су отвореност, динамичност и комплексност. Финансијски систем је део привредног система и збивања у привреди земље рефлектују се на финансијски систем и на финансијска тржишта и повратно – дешавања на финансијском тржишту имају уплив на националну привреду.

Међународна финансијска тржишта и међународни финансијски систем одликују се, такође, међузависношћу са светском привредом и карактеришу их испреплетеност и узрочно-последичне везе. Међународно финансијско тржиште ствара услове за рационалну алокацију новца и капитала у оквирима светске привреде. Капитал је најмобилнији фактор производње и као такав не познаје националне границе, лако их прелази у потрази за већим приходом, зачас прескочи у земљу у којој се брже оплођује.

Брзи развој међународног финансијског тржишта последица је брзог развоја међународне сарадње, међународне трговине и пре свега економске сарадње националних привреда. Развој светске економије и међународне економске сарадње доприноси развоју међународног финансијског система, и обратно развој финансијског

система ствара претпоставке за даље унапређење међународне трговине. У савременим условима међународно финансијско тржиште је истовремено фактор и резултанта савременог процеса глобализације светске привреде.

Глобализација представља једну од три основне тенденције на савременом међународном финансијском тржишту (пored секјуритизације и управљања ризицима). „Уместо исецканости на поједина национална финансијска тржишта, са значајним и разноврсним препрекама, либерализацијом токова новца и капитала дошло је до чвршћих веза на међународном плану, уз значајно олакшавање услова и, чак, уједначавање законских прописа – што олакшава и убрзава циркулацију финансијских средстава.“ (Предраг Јовановић Гавриловић: „Карактеристике савременог међународног финансијског тржишта“, Реферат за конгрес CPPPC, Врућница 2007)

Анализа неких узрока кризе на међународном финансијском тржишту

Најснажнији утицај на међународно финансијско тржиште имају промене на девизним тржиштима, јер се преко њих успостављају везе између појединих националних финансијских тржишта. Зато су највероватнији разлози избијања кризе на међународном финансијском тржишту „девизног порекла“. Неодрживост долара као светског новца, потреба успостављања новог међународног новца, потреба успостављања нових валутних блокова као одраза снаге националних економија. Долар као светски новац резултат је процеса глобализације који намеће Америка.

„Као својеврсне облике глобализације кроз историју налазимо и у виду освајачких похода Џингис-кана, Отоманске државе, Аустроугарске царевине, колонијалних империја, Наполеонових похода, Хитлеровог новог поретка, Социјалистичке интернационале. И настојање да се шири одређена религија (католичанство, ислам) има својства глобализације. Данас, а нарочито после пада Берлинског зида, Америка је та која настоји да оствари глобализацију по сопственом моделу, што значи – према сопственим интересима.

У дугој људској историји, сви покушаји да се целом свету наметне један модел организације друштва – пропали су. Зашто би садашњи покушаји били са другачијим исходом?

Богатство света је у његовој разноврсности. Зашто би требало све да се уклопи у исте калупе – чак и када би то било могуће?

На другој пак страни, развој науке и технологије и савремени човек са богатом културом, широким духовним видицима и великим прохтевима изискују разгранату међународну сарадњу. Створен је висок степен међусобне зависности у производњи, трговини, искоришћавању природних ресурса, очувању животне средине. Јача осећај да се сви налазимо у истом чамцу.

Међународна сарадња може да доведе до повећања благостања. Ако се под глобализацијом подразумева таква сарадња, онда је треба подржати без икакве резерве.

Међутим, ако глобализација подразумева устројство света према једном моделу, конституисање неконтролисане (или из једног центра контролисане и том центру подређене) наднационалне силе – онда такву глобализацију треба осудити и треба јој се супротстављати.“ (Предраг Јовановић Гавриловић: „Глобализација од Џингис-кана до ујка Сама“, прилог расправи на међународном симпозијуму „Латинска Америка у процесу глобализације и регионализације“, Београд, март 1998)

Из ове илустрације видимо да су доминација САД након Другог светског рата, економски интереси ове суперсиле и настојања да се долар и убудуће користи као светски новац у читавом свету, уз енормно нарастање буџетског и платног дефицита Америке, главни узроци светске финансијске и економске кризе, која је букнула током јесени 2008. на финансијском тржишту у САД.

Криза финансијског тржишта најпре се манифестовала пуцањем балона на финансијском хипотекарном тржишту у Америци.

И док су у историји избијали политички и ратни сукоби због империјалистичких настојања појединих земаља (империјализам као вид глобализације), у данашње време долазило је до ратова и због покушаја да се плаћања неких међународних економских трансакција не врше у доларима (сетимо се само како су се провеле земље извознице нафте када су покушале да цене нафте изражавају у другим валутама и не наплаћују у

доларима).

Садашњи међународни монетарни систем почива на бретонвудском систему у коме је долар главни деноминатор вредности других валута и главни извор међународне ликвидности. У долару се изражава вредност унце злата, у доларима се изражава цена барела нафте, у доларима се обављају међународна плаћања између великог броја земаља, велика количина долара кружи по свету ван Америке, у доларима се воде депозити, девизне резерве... Улога долара постала је пренаглашена у односу на снагу америчке привреде и несразмерна њеним производним могућностима, па се сада поставља питање реалног робног покрића. Шта би се десило када би се сви долари „вратили“ у Америку, када би сви који поседују доларе заузврат тражили робу (на шта наравно имају пуно право).

„Кад је реч о улози долара у послератном међународном монетарном систему, може се рећи да је то ‘фабричка грешка’ направљена у Бретон-Вудсу при стварању ММФ, али грешка намерно направљена. Тај систем је подразумевао да долар игра улогу светског новца: да се у доларима исказују девизни паритети других валута, врше међународна плаћања, праве калкулације и фактуришу цене, да се долари држе као монетарна резерва у другим земљама, да и странци штеде у доларима. Значи, да долар буде подлога међународне ликвидности“ (Предраг Јовановић Гавриловић: „Карактеристике савременог међународног финансијског тржишта“, реферат за конгрес СРРРС, Врућица 2007).

Долар је био стуб бретонвудског монетарног система, али после укидања заменљивости долара за злато 1971. године и две девалвације долара 1971. и 1973. године дошло је промене међународног монетарног система (прешло се на систем променљивих девизних курсева). Међутим, ипак, долар није изгубио улогу светског новца захваљујући чињеници да долари и даље одлазе из Америке, кроз дефицит платног биланса САД. Енормни раст дефицита ипак има границе и кад-тад морао је да пукне балон пренадуваног дефицита и испољи се у виду кризе, најпре на америчком финансијском тржишту, а после и на међународном финансијском тржишту.

После успостављања евро зоне и концентрисања дела азијских земаља око валутног блока јена, намеће се потреба формирања и четвртог валутног блока. Земље БРИК-а су на овогодишњој сесији покренуле ово питање.

Земље бившег Совјетског Савеза и неке азијске земље, које су упућене на међусобну економску сарадњу, осећају потребу да међусобна плаћања не обављају у доларима, већ у својој новој валути: било да је то конкретна новчана јединица, што би могла бити совјетска рубља, или нова обрачунска валута слична некадашњој трансферабилној рубљи – валути коју су користиле у обрачунима међусобних плаћања земље некадашњег СЕВ-а.

Подсетимо се како је изгледао међународни валутни систем земаља бивше источне Европе. Ове земље су због неконвертибилности националних валута у међусобним плаћањима најпре користиле систем билатералног клиринга. Двострани клириншки споразуми су 1957. године били замењени Споразумом о многостраном клирингу, уз истовремено оснивање обрачунског центра „Рашкотнаја палата“ при Државној банци СССР, а плаћања су се обављала у совјетским рубљама као обрачунској јединици. Споразум о међусобним обрачунима и плаћањима у преводним рубљама и организацији Међународне банке за економску сарадњу из 1963. године увео је да се сва плаћања између земаља чланица МБЕС од 1. јануара 1964. године обављају у преводним (трансферабилним) рубљама. Тада је утврђена и златна садржина преводне рубље од 0,987412 грама чистог злата. Преводна рубља била је обрачунска колективна валута земаља чланица СЕВ-а у оквиру мултилатералног система обрачуна и уз подршку две банке МБЕС и МИБ (Међународна инвестициона банка), које су престале да постоје са распадом СЕВ-а. Преводна рубља имала је реално робно покриће. У процесу транзиције источноевропске земље прихватиле су „тековине“ тржишне привреде, па и конвертибилни начин плаћања, отварање рачуна у иностраним банкама (Русија најчешће у Лондону – евродоларски депозити). Данас економска моћ Русије, па и других земаља даје снагу и њиховим валутама и зато се у овим земљама јавља иницијатива и потреба за формирањем новог валутног блока.

У условима кризе на међународном финансијском тржишту испливавају на површину одређени недостаци садашњег међународног монетарног система. Намеће се потреба изградње новог *мултивалутног светског монетарног система*, у којем ће свака национална валута учествовати у складу са економском снагом земље која је ту валуту емитовала. Овакав систем је неопходна претпоставка за стабилну међународну економску сарадњу, развој светске трговине и развој светске привреде.